

Humángeográfia (kultúra, társadalom és tér)

HARM J. DE BLIJ – PETER O. MULLER

A földrajz és a humángeográfia

Elsőként tegyük fel a nyilvánvaló kérdést: *ha létezik humángeográfia, akkor létezik-e másfajta földrajz is?* *

A válaszunk: igen. A *földrajz* olyan tudományág, amelynek számos érdeklődési köre, témája és megközelítési módja létezik. A földrajztudósok sajátos témaköreit a „földrajz” előtaggal illetik. A *humángeográfust* elsősorban az emberi világ, az emberi tevékenységek és a magatartás, illetve ezekenek a földet érintő hatásai érdeklik. A természetföldrajzos olyan jelenségekre figyelne, mint a folyómeder vagy hegyvonulatok, esetleg mint az éghajlat és időjárás.

Igy számos dolgot vizsgálhat a *földrajztudomány*: városokat, farmokat és földterületeket, dűnéket és tengerpartokat, hurrikánokat és monszunokat. Akkor pedig mi az, ami a földrajztudományi megközelítést megkülönbözteti a többi tudományétól? A válasz a földrajztudományok legkedveltebb vizsgálati módszerében, a *térképi ábrázolásban* keresendő. A földrajztudósok azt szeretnék tudni, hogy a tények és jelenségek hol vannak, illetve hol történnek. Arra keresik a választ, hogy az egyes események *miért kötődnek meghatározott területekhez*. Ha elővesszük valamelyik földrajztudós szaktanulmányát, rendre a „helyzet”, „eloszlás”, „irány”, „mintázat”, vagy a „térbeli” kifejezésekkel találkozhatunk. Ez természetesnek tűnik, hiszen ezek mindegyikét valamilyen módon a térképek is ábrázolják.

Vizsgáljuk meg például a „térbeli” szó jelentését a geográfiában. A kifejezés nyilvánvalóan a tér szóból ered (és úgy is írhatjuk hogy térbeni). A *térbeli eloszlást*, mondjuk a *lakosság eloszlását* a világ valamely részén, térképen ábrázolhatjuk. E térkép bemutatja, hová koncentrálódnak az emberek és hol vannak „üres területek”. Ezen térképek tanulmányozása során vetődik fel a kérdés: miért vonzódnak az emberek bizonyos területekhez, más térségek pedig miért gyéren lakottak. Ezek a kérdések viszonylag könnyen megválaszolhatók különböző típusú térképek segítségével, amelyek többek között az éghajlatot, a nyersanyagok elhelyezkedését, az egészségügyi helyzetet vagy a politikai körülményeket ábrázolják. Így a földrajztudósok gyakran fedeznek fel új kapcsolatokat, amikor választ keresnek kutatási problémáikra. Néha ezeknek a kapcsolatoknak a létezése eleve ismert, meglétüket egzakt módon azonban csak a térképek igazolhatják. Például nem volna meglepő, ha egy város lakosságának körében a rák különböző fajtáinak előfordulását bemutató térkép nagy hasonlóságot mutatna azzal a térképpel, amely a levegőben lévő *füstszennyezettséget* mutataja. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a kapcsolatok kevésbé nyilvánvalóak és nem eléggé egzaktak.

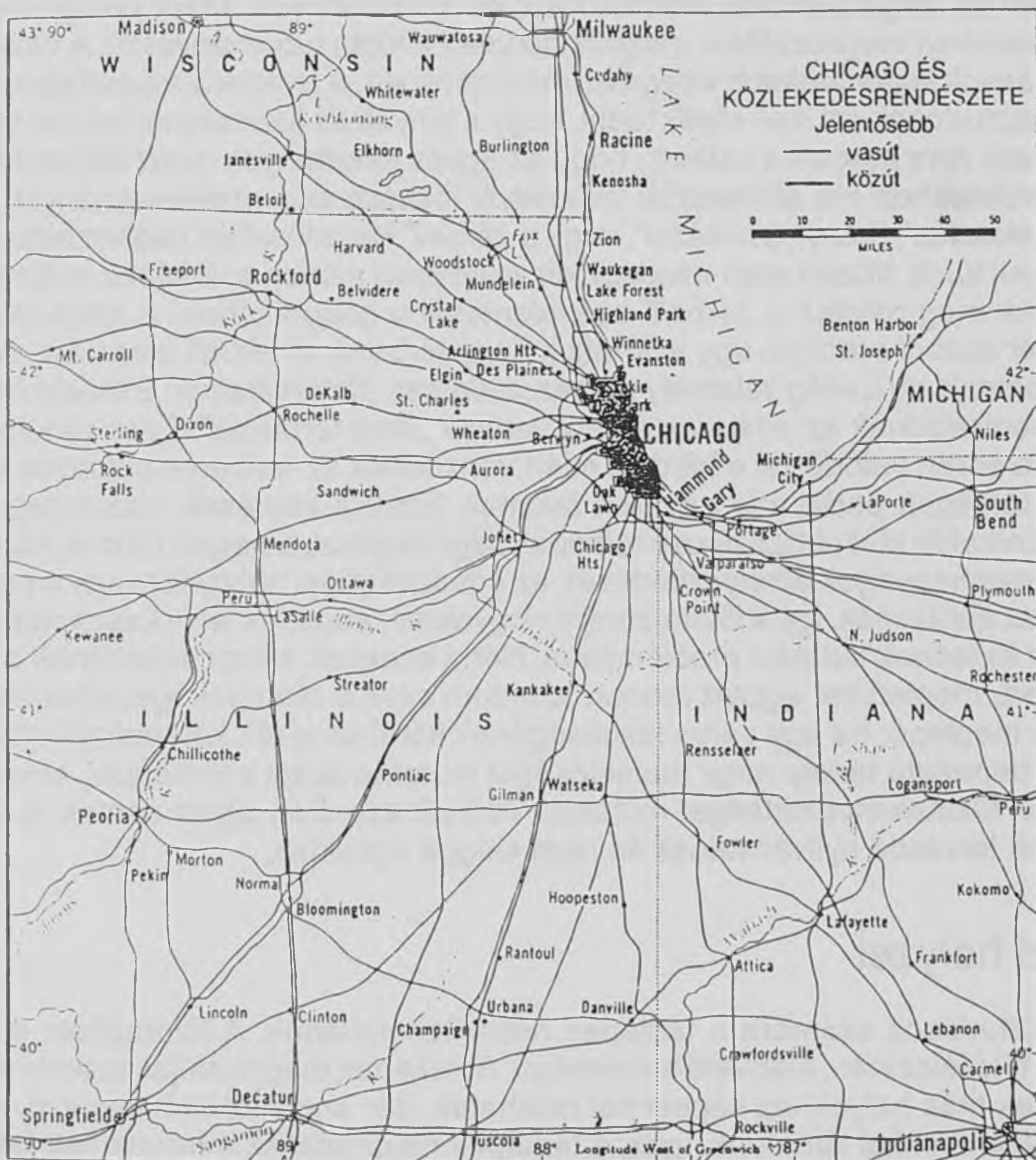
Földrajzi helyzet

A földrajztudósok számára a térképek nélkülözhetetlenek. A földrajzban a jelenség helyzete a föld felszínén, alapvető fontosságú. A térképek megmutatják számunkra, hogy a helyszínek más helyekhez képest hol találhatóak. Bár annál többről van szó, mint amit először a szemünkkel láthatunk. Igaz, a térképek megmutatják a helyszínek helyzetét a

*Részlet a Vuics Tibor szerkesztette szöveggyűjteményből, amelyet a PSzMP támogatásával a Nemzeti Tankönyvkiadó jelentetett meg.

föld hosszúsági és szélességi hálózata alapján, de nagyon keveset mond számunkra az, ha megtudjuk, hogy pl. Chicago koordinátái: é.sz. $41^{\circ} 53'$, ny.h. $87^{\circ} 38'$. Ezek az adatok Chicago abszolút földrajzi helyzetét jelölik. Akkor válnak érdekessé, amikor más abszolút helyzetekkel hasonlítjuk össze, de semmi másra sem használhatók. Bármely térképen meghatározhatjuk, hogy Chicago kb. ugyanazon a szélességen található, mint Madrid és Peking. Tehát az abszolút helyzetek koordinátái főleg a pontos távolság és iránymeghatározásnál használhatók.

Egy helyszín *relatív helyzete* ettől sokban különbözik. Nézzük újból Chicago példáját! Hogyan értékelhető Chicago városának helyzete, ha figyelembe vesszük a Michigan-tó fontos vízi útjait, ha figyelembe vesszük a nem messze fekvő Milwaukee-t, ha számításba vesszük a Közép-Nyugat farmterületeinek természeti erőforrásait, vagy az ország út- és vasúthálózatát? Mindezeket térképen ábrázolhatjuk. Figyeljük meg, hogy egy hatalmas út- és vasúthálózat fut össze Chicago területére a körülötte lévő területekről (1. ábra) Ez azt jelenti, hogy a városnak a körülötte lévő régióval való összeköttetése kivételesen jó. Ha Chicagóból valamit el szeretnénk juttatni a négy, 60 mérföldön (100 km) belül lévő állam területére, vagy a chicagói piacra szeretnénk bejutni a régió valamely területéről, a szárazföldi közlekedési eszközök teljes mértékben rendelkezésre állnak. Amit a térkép nem mutat, az Chicagónak a légi közlekedésben való kulcsfontosságú szerepe. Ahogy azt a városokat tanulmányozó földrajztudósok (urbángeográfusok) mondják, *Chicago központi fekvésű*. A központi fekvés más városi településekkel, erőforrásokkal, produktív farmterületeivel és kielégítő közlekedési kapcsolataival szemben relatív helyzetből eredő *funkcionális szerepkör*.

1. ábra
Chicago és közlekedésszerve

Ahogy egy helyszín abszolút helyzete nem változik, úgy *relatív helyzete* állandó változásnak kitett. Chicago Észak-Amerika területén belül mindig fontos városa volt, de relatív helyzete kifejezetten megváltozott, amikor 1959-ben megnyitották a Szent Lőrinc vízi utat, és a város közvetlen tengeri kapcsolatba került az Atlanti-óceán északi részével. Bár télen a tengeri hajózást a jég megakadályozza, Chicago az év többi részében óceánjáró hajókkal elérhető. Mint egy szárazföldről megközelíthető kikötő, Chicago relatív helyzete lényegesen változott. Azok a hajók, amelyek egykor nem tudtak közelebb jutni Észak-Amerika keleti kikötőinél, jelenleg a chicagói belváros látótávolságán belül köthetnek ki.

A relatív elhelyezkedést figyelembe véve, különlegesen drámai változás érte Japánt a múlt évszázad végén. A tizenkilencedik század végén Japán elkülönült, távoli, elzárt szigetország volt a kelet-ázsiai tengerparton túl. Amikor a japánok elhatározták a modernizálást az említett évszázad utolsó harmadában, Angliát választották modellként. Azonban Japán egy fél világnyi távolságra helyezkedett el Európától, a modern ipari világtól. Később a huszadik században az ipari vezető pozíciót átvette Európától és most Japán közvetlenül a Csendes-óceán másik oldalán, az újonnan megerősödött piaccal szemben fekszik. Manapság a relatív elhelyezkedése ismét változik, mivel Kína erősödő partnerré válik, éppen a Kelet-Kínai tenger másik oldalán. Japán a távoli elkülönülésből globális központtá alakult, bár abszolút elhelyezkedése soha nem változott.

Térképek és a földrajzi térszínek

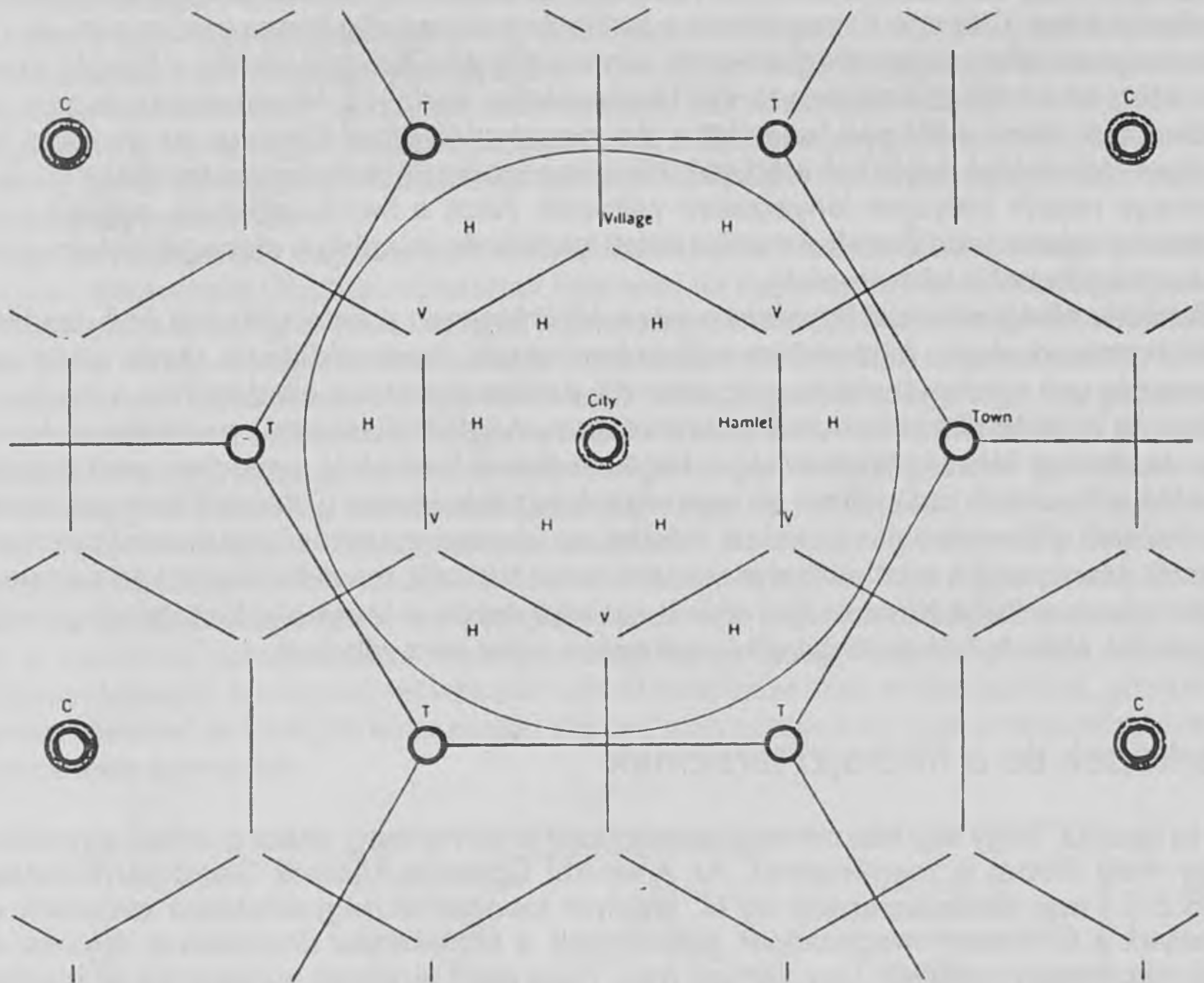
Ha igaz az, hogy egy kép mintegy ezernyi szót érdemel meg, akkor a térkép egymilliót, vagy még többet is megérdemel. Az Amerikai Egyesült Államok Geológiai Kutatása (U.S.S.S.) egy térképsorozatot ad ki, amelyet *topográfiai négyzetekként ismerünk és amelyek a földfelszín magasságát, településeit, a közlekedési útvonalakat, folyókat és más részleteket mutatják*. Úgy ítélték meg, hogy ezen térképek mindegyike százmilliónál több információt tartalmaz. A térképek nagy része az előbb említettől kevésbé komplikált, azonban még a legegyszerűbb térképek is képesek arra, hogy az információkat magas határfokkal közvetítsék. E könyvben lévő számtalan térképet úgy terveztek, hogy egy adott mintáról maradandó benyomást szolgáltasson egyszerű, közvetlen módon.

A térképek bemutathatják azt az *alapvető földrajzi szabályt*, amely szerint a földön lévő helyszínek saját, különleges adottságokkal rendelkeznek, amelyek együttesen ezen helyszínek saját karakterét adják. Egyik helyszín sem azonos egy másikkal és a térkép a legalkalmasabb mód ennek bizonyítására. A földrajztudósok valamely térség vizsgálata során annak természeti és humanográfiai adottságait egyaránt vizsgálják. A föld felszíne, a tengerszint feletti magasság, a talajok, a természetes növénytakaró (klíma és időjárás) együttesen határozzák meg a vizsgált térség *természeti adottságait*. A települések térbeni helyzete, a népesség eloszlása, a szállítási útvonalak kiépítettsége, a földhasznosítás stb., viszont a *humángeográfiai adottságokat tartalmazza*. A két tényezőcsoport egy adott térség *általános földrajzi karakterét alkotja*.

A geográfusok megkülönböztetett érdeklődést mutatnak egyes *helyszínek minősége iránt*: akár egy kínai *tengerparti halászfaluról*, akár pedig egy nyüzsgő *arab városról van szó*, igyekeznek megismerni, hogy az *emberek miként ápolják a helyi hagyományokat*, milyen *tevékenységből tartják el magukat*, és környezetükkel miféle *kapcsolatokat építenek ki*. Természetesen a felsorolt tényezők egyidejű tanulmányozása lehetetlen, így a geográfusok is kénytelenek *specializálódni/pl. meghatározott jellemvonások vagy térségek tanulmányozása/*. Egyesek valamely város településszerkezetét, mások a városi lakosságot kiszolgáló szállítási rendszereket tanulmányozzák. Ismét mások a helyi gazdaságot fenntartó üzlethálózatra vagy iparra koncentrálnak kutatásaikat.

Térképek és kutatás

A létező minták, vagy az eloszlások regisztrálása és bemutatása a térképeknek csupán egyik funkcióját alkotja. A térképeket arra is használják, hogy földrajzi kérdéseket és problémákat is felvessenek ezek azonosítása után és megoldásuk érdekében.

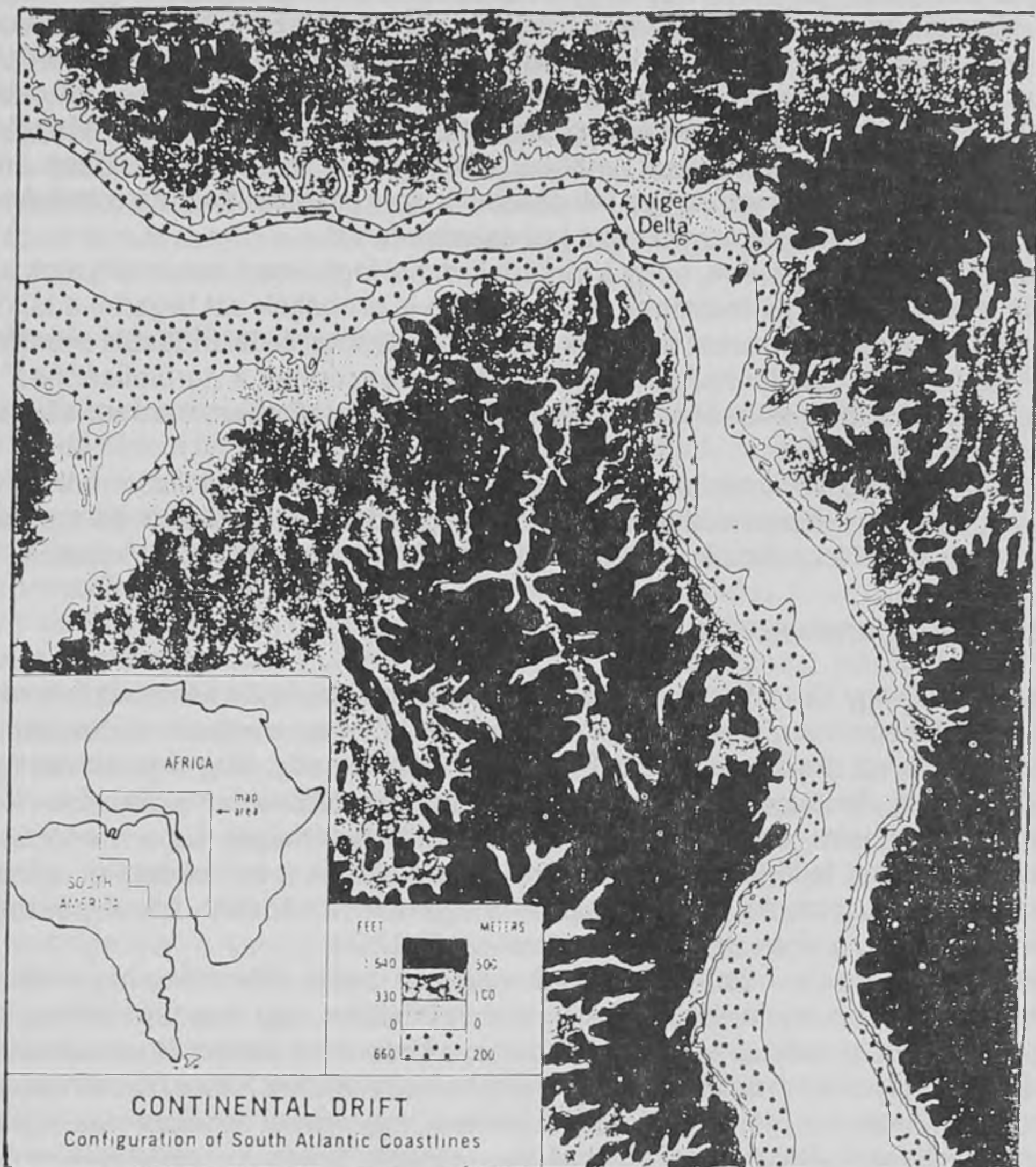

2. ábra
A Christaller-féle hexagonális rendszer

Például a német geográfus *Walter Christaller* megvizsgálta Dél-Németország falvainak, városainak eloszlási térképét: arra jött rá, hogy ez egy figyelemre méltóan szabályos előfordulási mintát mutat. A 2. ábra mutatja, hogy hexagonális elrendezést láthatott, amely magyarázatra szorult. Christaller elméletet dolgozott ki ezen mintázat lehetséges okára. A földrajztudósok körében a *helymeghatározás teóriája* ma is kedvelt tudományterület, amely a humángeográfia kategóriájába tartozik, minthogy a megfigyelt mintákat az emberi tevékenység alakította ki.

Egy másik példát a *természeti földrajz köréből* említünk. Amikor elég pontosan kezdték mutatni a térképek a kontinensek és óceánok körvonalait, a földrajztudósok észrevették az Atlanti-óceán két oldalán lévő kontinensek alakjának hasonlóságát, összeilleszthetőségét. Ezt az egybeillőséget egyértelműen nemcsak a térképekről lehetett megfigyelni, de egyéb egyezésekből is. A tizenkilencedik század kutatásai a földrajztudósoknak azt sugallták, hogy egykor a földtörténet során ezek a kontinensek egy hatalmas egységes földterületnek lehettek részei, amely később szétnyílt, és a darabok szétszóródtak. *Alfred Wegener*, aki ezen elmélet egyik vezető úttörője volt, azt javasolta a geológusoknak, hogy a térképek alapján folytassák tovább a kutatásokat. A geológusok eleinte szkeptikusak voltak, de a bizonyító érvek gyűltek és erősödtek, s ezek Wegener elméletét alapjában véve megerősítették, „fűrészfog” térképeit a tudományos eredmények magyarázzák.

A térképek a tudományos kutatások eredményeit regisztrálják, problémákat vázolnak fel és eközben megoldásokat is sugallnak. Erre az egyik legérdekesebb példát Angliában a tizenkilencedik században a félelmetes kolera okának kutatása szolgáltatja. *Dr. John Snow*, a földrajzban is járatos orvos több éven át próbálkozott, hogy felderítse okait. Azt gyanította: a megbetegedésekben a fertőző víz nagy szerepet játszhat. 1864-ben, amikor Londonban egy különösen súlyos járvány tört ki, Dr. Snow a Soho környékéről térképet készített, amelyen megjelölte azokat a házakat, ahol kolera-megbetegedés fordult elő.

3. ábra

Kontinensvándorlás. Dél-Amerika és Afrika illeszkedése

A térkép szerint az áldozatok és megbetegedettek jórészt egyazon vízszivattyú környékén laktak, ahonnan a lakosság ivóvizét beszerezte. Erre Dr. Snow elrendelte a szivattyút működtető kar eltávolítását, s ezzel a szivattyút kezelhetetlenné tette. Csaknem ezután a feltárt esetek száma közel nullára esett vissza. A térkép tehát bizonyította az orvos gyanúját és megadta a megoldást.

Így tehát a térképek informálnak, kérdéseket vetnek fel és megkönnyítik a problémák megoldását. Amikor egy térképet, még ha ezen tanulmány legáltalánosabb térképét tanulmányozzuk alapvető kérdés amellet, hogy mit ábrázol: mi olvasható le a térképről?

Térképek és érzékelés

Ez a könyv a humán világgal térbeli perspektívából foglalkozik, de ismerjünk fel egy fontos előítéletet: akár bevalljuk, akár nem, mi a dolgokat saját, különleges nézőpontunk szerint nézzük és tanulmányozzuk. Ezt a nézőpontot a környezeti kultúránk alakította ki. Nézőpontunk a világról és annak problémáiról (geográfiai és egyéb szempontból) *nem azonos az afrikai vagy a kínai nézőponttal*. Természetesen, a hegyvonulatokról vagy az ismert olajlelőhelyekről szóló térképek ugyanolyannak látszanak, akár Kínában vgy Amerikában rajzolták meg őket, de amikor szubjektívabb dolgokat – kultúrákat és tradíciókat, politikát vagy gazdasági fejlettséget – tanulmányozunk, akkor egészen különböző ered-

ményekre juthatunk. Vegyük pl. egy nagyváros szokványos képét más-más országokban mint pl. Mexikóban (Mexico City), vagy Kenyában (Nairobi). Egy ilyen kép valószínűleg ábrázolja az ilyen városok szívében a belvárosi terület modern, magasba törő épületeit. Azonban tény, hogy Mexico Cityben és Nairobiban (és számos más nagy városban) az emberek nagy része az életét szerény, gyakran nem megfelelő lakáskörülmények között éli le, nagy elnyúló háztömbökben, amelyek körülfogják a város magját. Ezen emberek nagy részének a központi városrész felhőkarcolói nem megfelelőek, és a belvárosi élet ebben a környezetben nem egyéb, mint küzdelem a létért.

Így fontos annak felismerése, hogy a társadalommal foglalkozó tanulmányaink *egyfajta kulturális elkötelezettséget* mutatnak, bármennyire is próbálják ezt tagadni a különböző nézetek. Ahogy a geográfusokat ismerjük, egyrészt szakmai érdeklődésük, másrészt társadalmi és kulturális beállítottságuk következtében vonzódnak a „területiséghez”, az ismeretek területi megjelenítéséhez. Ez azonban nem ad számukra sem az elkötelezettségből adódó immunitást.

Mivel a *humángeográfia* elsősorban a népesség növekedésével illetve ennek szabályozásával, az egyes rasszokkal és vallásokkal, a gazdasági fejlődéssel és a politikai intézményrendszerrel foglalkozik, a kutatás és oktatás tárgykörét is ezek képezik.

Térképek és a gondolkodás

Képzeld el, hogy Dél-Afrikában egy politikai földrajzi témájú vitán veszünk részt, de nem áll rendelkezésünkre amire hivatkozhatunk. Mi lehet ez esetben referenciánk kereke? Nyilvánvalóan a régió országai: a *Dél-afrikai Köztársaság, Namíbia, Sváziföld, Lesotho, Botswana, Zimbabwe és szomszédai*. Amíg beszélünk, az elménkben lévő térképet fogjuk használni, a világ ezen részének mentális térképét. Ez a *mentális térkép* évek, évtizedek alatt fejlődött ki bennünk, miközben néztük a falitérképeket, atlaszokat, a könyvekben, magazinokban, újságokban megjelent térképeket. Minél pontosabb a mentális térképünk, a vitán annál jobban szerepelhetünk.

A *mentális térképek* mindenki tudásának alapvető részei. Állandóan használjuk őket. Hogyha valaki éppen hívna, hogy menjél el a színházba, egy mentális térkép jelenne meg az elmédben: az előcsarnok, a bejárati ajtó, a kocsidhoz vezető út, az autóúton lévő sáv kiválasztása, annak érdekében, hogy balra kanyarodáshoz felkészülj, amikor parkolni akarsz, stb. Amikor a mentális térképed halvány, egy városi térképre van szükséged az útvonal kiválasztásához, mivel egy halvány mentális térkép azt okozhatja, hogy eltévedsz. Ez azonban természetesen apróság lenne, ami könnyen korrigálható. Ha azonban a kérdés sokkal fontosabb, mint egy színházba történő látogatás és ha sok ember nem kapja meg a szükséges információt (beleértve esetleg a kormányzati képviselőket is), a halvány mentális térképek súlyosabb következményekhez vezetnek.

Környezeti érzékelés

A *mentális térképek* (amelyeket kognitív térképeknek is hívnak) a reális világ – város, az egyetemi iskolaterület, vásárlóközpont – vizuális megfigyeléséből, valamint nyomtatott térképek vizsgálatából és tanulmányozásából származnak. A látványt hanghatások és illatok egészítik ki. A teljes impressziót a hely környezeti érzékelésének nevezzük. Ez az *impresszió*, amely a mentális térképet regenerálja. Mivel a geográfusok a való világ és a társadalom iránt érdeklődnek, a *környezeti érzékelés népszerű geográfiai témakör*. Vannak érzékeléseink azokról a helyszínekről, amelyeket személyes tapasztalatokból ismerünk, de elképzeléseket hordunk magunkban olyan helyszínekről is, ahol soha nem voltunk. Mi formálja ezeket az érzékeléseket? Mennyire pontosak vagy torzítottak? A *Mentális térképek* című „elragadó” könyvben (1982) *Peter Bould* és *Rodney White* geográfusok a következő kérdést teszik fel: hogyha el tudnál költözni bármelyik választásod szerinti helyszínre a szokásos pénzügyi és más akadályok nélkül, hol szeretnél élni? Lehet, hogy egy olyan helyszínt választanál, ami érzékelésed szerint vonzó, de személyesen soha nem szereztél róla tapasztalatot. Azonban az ottani valós környezetről kiderülhet, hogy egészen eltérő az elvárásaidtól. Egy helyszínnel kapcsolatos érzékelésünk döntő része annak elrendeződéséből, térbeli elhelyezkedéséből és szervezettségéből

származik. *Egy ország helyének az ismerete* (legyen az Laosz, Afganisztán, vagy Mongólia) csupán a kezdet. A térképekből is nyerhetünk benyomásokat a topográfiáról, éghajlati feltételekről, településszerkezetről, közlekedési viszonyokról és számtalan más körülményről, anélkül, hogy valaha is a helyszínen jártunk volna. Mégis az az igazság, hogy legtöbbünk nem tölt elég időt a térképek tanulmányozásával azzal a céllal, hogy tanuljunk belőlük. Vegyük figyelembe, hogy milyen hosszú időt igényel ezen könyv egy teljes nyomtatott oldalának elolvasása. Eltöltött-e valaki valaha is ugyanennyi időt azon információk tanulmányozásával, amelyeket egy lap nagyságú térkép mutat?

Térképek készítése és használata

A térképeknek speciális helye van a földrajzban s ennek több oka is van. A legkorábbi időktől kezdődően a térképkészítés (kartográfia) a geográfusok elsődleges feladatkörébe tartozott. Az ősi mezopotámiaiak a városok és gazdaságok térképeit rajzolták a nedves agyagba, amelyet aztán a Nap kiszárított. A görög tudósok az általuk ismert világot Európa és Észak-Afrika térképein az elsők között ábrázolták. *Eratosztenésztől* (i.e.3. évszázad) származik a *földrajz* elnevezés is (geo=föld, gráfia=leírás). A római kori geográfusok térképre vitték az éghajlati öveket és a hosszúsági körökhöz igazodó időzónákat is. Lényegesen később, Nyugat-Európa kartográfusai és geográfusai fejlesztették ki annak módszerét, miképpen lehet a gömb alakú Földet síkban ábrázolni: térképvetületeik forradalmasították a térképészetet.

A leghíresebb geográfusok közé tartozott *Gerrardus Mercator* (1512-1594), akinek vetületeit évszázadokon át sokfelé használták, ő alkalmazta először az atlasz szót térkép-gyűjtemények megnevezésére. A 17. és 18. században a kartográfusok egyre nagyobb pontosságú térképeket készítettek, ábrázolni lehetett a részleteket is, a felfedezések hatalmas mennyiségű új információval gazdagították a földrajztudományt. A *globális navigáció* iránti igények a kartográfiát egzakt, matematikai tudománnyá formálták, így kartográfia és a geográfia különálló – bár egymáshoz közel álló – tudományággá fejlődött.

Mindig voltak geográfusok, akiket a térképek értelmezése jobban érdekelt, mint azok készítése. Számukra a tizenkilencedik század izgalmas időszaka lehetett, ugyanis akkor a térképek, atlaszok és földrajzi vázlatrajzok rögzítették a tengerészek, felfedezők, kalandorok, kereskedők és misszionáriusok útjait. Az információk mennyiségének növekedésével a geográfiában újabb és újabb megválaszolendő kérdések merültek fel: mi a természete a humán társadalom és a természeti környezet közötti kapcsolatoknak? Hogyan magyarázzuk a világ népességének földrajzi megoszlását? Mely tényezők befolyásolják a nemzetek, államok gyarapodását vagy fejletlenségét?

Hasonló kérdések merültek fel egészen természetes módon az európai felfedezők és tudósok körében. Voltak olyan geográfusok is, akiket *Európa* érdekelt. Elsősorban olyan új típusú, Európát ábrázoló térképeket készítettek, amelyek számos érdekes földrajzi kérdést is felvetettek. Az egyik közgazdász geográfus *Johann Heinrich Von Thünen* elkészítette a lokális gazdasági területek térképeit annak tanulmányozása céljából, hogy mi határozza meg bizonyos területek részesedését az adott termények előállításában. Mint ahogy később látni fogjuk, azt találta, hogy ilyen döntéseknél a *piactól való távolság volt a kritikus tényező*. Azóta a közgazdász-geográfusok vitatják ezt a kapcsolatot, manapság komplikált matematikai formulákkal, képletekkel és számítógéppel segített analízisekkel dolgoznak.

Egy másik, tizenkilencedik századbeli földrajztudós, *Friedrich Ratzel* főképpen a politikai, mintsem a közgazdasági geográfiában folytatta tudományos munkásságát. Fel kívánta tárni az államok felemelkedésének és hanyatlásának okait, és megpróbálta ezen folyamat irányításának törvényeit formulákba önteni. Arra a következésre jutott, hogy az államok, amelyek valójában a Föld területének egy részét uraló nemzetek, az élőlényekhez hasonló életciklusokkal rendelkeznek. Ratzel azzal érvelt, hogy a nemzetek, amelyek emberi – és éppen ezért biológiai – egyedekből állnak, az élőlényekhez hasonlóan funkcionálnak: *a születés, az érettség, a hanyatlás és a halál ciklusaival válik kompletté történelmük*. Ratzel ezt az *államfejlődés organikus elméletének* nevezte. Nyilvánvalóan Ratzel sokkal bonyolultabbnak találta a dolgok mérését, mint őt megelőzően Von Thünen (és Christaller a későbbiekben). *Organikus elmélete teljesen spekulatív volt* és miközben

a jelenkor politikai geográfusai még mindig érdeklődést mutatnak az államok életciklusai iránt, az organikus tényezőket már nem veszik figyelembe. Jelentős, hogy azok a kérdések, amelyeket *Von Thünen, Ratzel és Christaller* vetettek fel – a geográfiai érdeklődés egészen eltérő területein – közösen valamilyen vonatkozásban: *valamennyi kérdés bizonyos értelemben az életterületet érinti, a földgolyónk területének egy részét, amelyben be kell rendezkednünk az életre és a munkára. Von Thünen érdeklődése a piacról való távolság szerepének a kérdéskörére terjed ki. Ratzel úgy gondolta, hogy különbséget kell tenni a terület funkciója, mint az államok fejlődését meghatározó életerő funkció között. Christaller Dél-Németország térképén látható városok figyelemre méltó szerkezetét tanulmányozta. Más geográfiai kérdések a migráció irányára és egy határvidéken lévő mezőgazdasági terület kedvezőtlenebb megközelíthetőségének okaira keresik a választ. Továbbá egy eszme behatolásának mértéke, vagy egy újdonságnak a lakosság körében való elterjedése, az energiaforrásoknak az Atlanti-óceán túlsó partvidéke mentén történő eloszlása. Új-Zéland távolsága, a fejlődő országokban a farmok népességének csoportosulása és hasonló kérdések említhetők még a munkásságában. A földrajzot nyilvánvalóan nem korlátozzák szubjektív szempontok, a térbeli elrendezést természetesen a térképek mutatják be a legtökéletesebben.*

Térképek és terepmunka

A földrajznak, mint tudományterületnek felemelkedése, nagyrészt az érdeklődésnek, azon földrajztudósok kíváncsiságának köszönhető, akik mint tudósok *egy időre otthagyták dolgozóasztalaikat és hivatalukat*, hogy nekimerészkedjenek a feltérképezetlen és ismeretlen területeknek, és kutatómunkát végezzenek. *A terepmunka, ami a felfedezések koránál tovább tartott, tradícióvá vált a földrajztudományban.*

A nagy természetföldrajztudós *William Morris Davis* a természeti táj fejlődését tanulmányozta részletes térképek és az egész világon elterjedt térképvázlatok megrajzolásával. A vezető kultúrgeográfus, *Carl Ortwin Sauer* a környező és távoli kultúrákról gyűjtött adatokat. A földrajztudósok Kínától Argentínáig gazdasági területekről készítettek térképeket, megszámlálták a városlakókat, tavak, folyók adatait mérték meg, meghatározták a felszínformákat, kiszámították a népsűrűséget, és még számos módszert dolgoztak ki. Ebből a terepmunkából jött létre a földrajztudomány eredeti adatbázisa, az alap, amire később a földrajztudósok támaszkodhattak.

A kérdőívek és statisztikai felmérések alapvetően felváltották a régimódi terepmunkát és a Földnek szatelitokkal való megfigyelése kiküszöböli azt, amit korábban a terepen nehéz fizikai munkával végeztek el. Természetesen ennek a munkának legnagyobb részét *alaposan elvégezték*. Az elemzés tökéletesített technikái, a megbízható statisztikai mérések és részletes fotók készítése növelték a földrajztudomány tudományos hitelességét, miközben csökkentették a terepmunkára való ráutaltságát.

Bár ez nem igaz a földrajztudomány mindegyik ágazatára, sok földrajztudós, miközben az új technológia rendelkezésére áll, még mindig ráutalt a saját maga által gyűjtött adatokra.

A kultúrgeográfusok tudják, hogy a tanulmányozott közösségből, a társadalomból első kézből kapott tapasztalatokat semmi sem helyettesítheti. Nincs eredményesebb útja a megfelelő mentális térkép készítésének, mint a *helyszínen végzett terepmunka*.

A tanulmányokban található térképek nagy része földrajztudósok terepmunkájának eredménye. A betegségek elterjedése az Egyenlítő menti régiókban, a nyelvek megoszlása Afrikában, a népesség vándorlása Délkelet-Ázsiában – mindezek olyan témakörök, amelyek kutatásához a földrajzi terepmunka gazdag információkkal járult hozzá.

A geográfus kutatók sokféle technikát alkalmaznak terepmunkájuk során, ezek közül csak néhányat említek meg. Így a *körültekintő és pontos megfigyelés érdeklődést és figyelemkoncentrációt kíván*. Minden geográfusnak, tanulónak, sőt professzornak is bizonyára volt már olyan személyes tapasztalata, hogy még ha nagyon figyel is környezetére, a jelenségek alapvetően mások lehetnek, mint amilyeneknek először látszóttak. Éveken keresztül minden nap szokásos útvonalon mehetsz iskolába, mégis amíg meg nem állsz és nem figyeled meg a házakat, fákat és egyéb növényeket, kerítéseket és kapukat, a templomot vagy az üzleteket, addig elmédben ezeknek az elemeknek nem lesz meg pon-

tos *mentális térképe*. Egészen meglepő lehet az a felismerés, hogy sok tárgy van körülöttünk, jelenségeket észlelünk, ezeket naponta látjuk, érzékeljük, s mégsem fogjuk fel.

Számos geográfus azonban mégis úgy találja, hogy utazásai a világ bármely részére nagy jelentőségűek, mert számos érdekes megfigyelést tehetnek és értékes tapasztalatokra tehetnek szert. Élményeikről naplót vezetnek, vázlatokat rajzolnak, ha térkép nem áll rendelkezésre, rajzolnak. Ez mind része annak a csodálatos tudásnak, ami a földrajztudomány szerves része.

A földrajz témakörei

A dolgok térbeni dimenziója s a térképek használata, a földrajztudomány két egységet alkotó témája. Számos hivatásos geográfust a térképek tanulmányozása vonzotta a földrajztudományhoz. Egy olyan újságot tanulmányoznánk, amelyben geográfusok publikálnak, hamarosan azt vennénk észre, hogy a gondolatmenet, a vezérfonal hagyományosan ismétlődik, a megközelítés már száz éve, vagy még hosszabb ideje létezik. Ezek a szálak a földrajzon belül más egyesítő témákat is mutatnak. *Néhányat közülük a földrajz tradícióinak hívunk.*

A földrajz talán a legidősebb és minden bizonnyal egyik állandó témája a *természeti földrajz*, ami a természetes világot jelenti. A geográfusok hegyeket láttak és azt akarták tudni, *hogyan keletkeztek*. Megfigyelték a folyóvízi eróziót és elemezték azt, a folyók irányváltoztatása közben. A geográfusok írtak a talajok elterjedéséről, azok jellemző vonásairól. Néhányan a természetes vegetációra és ezek változásainak vizsgálatára specializáltak magukat. A földtudományokban ez az érdeklődés közismert: a legtöbb diák egyetemi szintű földrajztudományi tanulmányai során a *természeti földrajzot, mint első, fő tárgyat vette fel*.

A jelenlegi földrajztudományban a természeti (vagy főtudomány) földrajz még mindig fontos terület, de a földrajzi tevékenység során már *többé nem domináló szerepű*. A geográfusokat a természeti világ, mint az emberi közösség természetes környezete érdekli és így egy új téma merül fel: *a kultúra és a környezet közti kapcsolat*. Természetesen még mindig fontos, hogy erős legyen a természetföldrajzi megalapozottság, de ez ma már elsősorban a *humán geográfia* érdeke. *Hogyan befolyásolja a természeti környezet a társadalmat? Hogyan hatnak az emberek környezetükre?* Ezek a kérdések több, mint egy fél évszázaddal merültek fel, és még mai napig sem megoldottak.

Afrikában aszályok üldözték el a gazdálkodók millióit, *Amerikában* savas eső hullt a városokra, termőföldekre és az erdőkre, a társadalom és a környezet közötti kölcsönhatás továbbra is foglalkoztatja a geográfusokat. Ez az a témakör amely gyakran előkerül a következő fejezetekben. Számos geográfust a távoli helyek és területek iránti kíváncsiság kötötte kezdetben a témáihoz. Egy generációval korábban egy földrajztudós számára mindennapos volt a különleges érdeklődés – és talán a hozzáértés is – mondjuk a távolkeleti Ázsia vagy Nyugat-Afrika iránt. Ez az érdeklődés még mindig létezik, bár kevésbé erőteljes mint korábban. A regionális földrajz és a terepmunka kézzől kézre öröklődött. A terepmunka kutatása a regionális specializáció csökkenésében tükröződik. *Vannak arra vonatkozó jelek, hogy mostanában ez a trend megfordul és a regionális földrajz tradíciója újjá éled*. Időnként új, vonzóbban hangzó nevet kap ez a tevékenység, mint pl. régiótudomány vagy területanalízis. Bárhogy is hívjuk, a regionális tanulmányok azon szálak egyikeként élnek tovább, amelyek a földrajz lényegét alkotják. A híres szerző *James Michener* egyszer azt írta, hogy amikor új könyv megírásába kezd, először a regionális geográfusok által azon helyekről, vagy területekről írt munkákhoz fordul, ahol eseménye játszódni fog. A földrajztudomány nem lenne önmaga regionális dimenziói nélkül.

Amikor a geográfusok egy jelenséget, folyamatot, vagy viselkedést tanulmányoznak, egyik kulcskérdésük valószínűleg az, hogy *hol történik az esemény*, nem feltétlenül abszolút helyszínen (mint ahogy azt korábban tárgyaltuk), hanem relatív összefüggéseiben. A lokális elmélet ahogyan már megjegyeztük, több mint fél évszázaddal ezelőtt merült fel és bebizonyosodott, hogy maradandó földrajzi teória. Ez az *érdeklődés* a hely és a folyamatokat kiváltó okok iránt, a másik geográfiai tradíció, az összekötő szál, amely befolyásoló marad hosszú ideig.

A helyszín értéke azonban idővel jelentősen változott. *Von Humboldt* idejében a koncepció a nagy földrajzi fekvésekhez kötődött, s a földrajz egyik fő komponense maradt. Évszázadokon keresztül a kartográfusok számára az ismert világ feltérképezése és a felfedezők új felefedezései jelentették a kihívást. Az abszolút elhelyezkedés számontartása állandó munkálkodást jelentett. A magyarázatokat csak később adták meg, és az elhelyezkedésekkel kapcsolatos kérdések változtak. Miért ott helyezkednek el a dolgok, ahol vannak? Mit jelent ez a minta vagy az az eloszlás? Ilyesfajta kérdések és válaszok erősítették a földrajztudomány egységét. A témák vagy adatok különbözőek lehetnek, de a földrajzi perspektíva a legfontosabb volt és ma is az.

Ez fontos, mert a *földrajztudósok sokféle irányban indultak el*. A *kartográfia* modern technológiai és az *adattgyűjtés* (az űrből történő távérzékelés a földrajzi érdeklődés számára kulcsfontosságú), az analízis kifinomult módszerei és az újabb tudományos eredmények a földrajztudományt új területek felé vezették. Volt egy olyan időszak, amikor a hivatásos földrajztudósoktól elvárhatták még a humán és természeti geográfia teljes gyakorlatának és elméletének ismeretét. Azonban a specializáció kora megelőzött bennünket, és most vannak olyan geográfusok, akik kifejezetten körülhatárolt területeken dolgoznak. A *politikai geográfus*, akit a politikai viselkedés érdekel, valószínűleg a politikai tudományok és más társadalomtudományok területén jobban képzett, mint a természeti földrajz területén. Egy geomorfológusnak, aki a Föld természeti felszínének jellemzőit tanulmányozza, valószínűleg kevesebb ideje jut a *szociálgeográfia* kérdéseivel foglalkozni.

Így tehát, manapság a „földrajz” szót ritkán láthatjuk jelző nélkül. A *humángeográfia* egyike ezeknek a specialitásoknak és egyike a legszélesebb körben művelt tudományoknak.